

De la *Relevanzfigur* și *Negation* la deconstrucție tolerată. Modelul Karlheinz Stierle

Cătălin CONSTANTINESCU

Școala de la Konstanz este în general invocată într-un „context serial” alături de Școala formală rusă, Cercul de la Praga, structuralismul francez, semiotica italiană, școala americană de antropologie ș.a.m.d. și este privită nu de puține ori drept singura manifestare europeană a ceea ce în limba engleză se numește *reader-oriented criticism*.

Din nefericire însă, în spațiul autohton referirile la Școala de la Konstanz creează impresia unei entități omogene, deși sunt decelabile semnele unor abordări descriptive care punctează mutațiile survenite în gândirea estetică a lui Hans Robert Jauß sau a lui Wolfgang Iser. După cum vom încerca să arătăm, în interiorul acestei paradigme propuse de teoreticienii de la Universitatea din Konstanz există disparități de abordare și înțelegere a funcțiilor și specificului textului literar.

Demersul de față se înscrie într-un efort mai larg care favorizează o analiză și o înțelegere *nuanțată* a importanței și specificului școlii de interpretare cunoscută sub numele de estetică a receptării, fondată la Universitatea Konstanz și numită, în consecință, Școala de la Konstanz. În ceea ce ne privește, receptarea nuanțată a contribuțiilor respectivei școli este influențată de poziția teoreticianului american Robert C. Holub, care a studiat exemplar receptarea operei lui Wolfgang Iser în America anilor '80 (se poate afirma că Iser a fost receptat distinct, dacă nu izolat, de Școala de la Konstanz) (Holub 1982). Ca o paranteză, ar trebui poate menționat că, desigur, în analiza și studierea influențelor generate de teoreticienii esteticii receptării, numărul autorilor invocați drept model poate varia, întrucât numai pentru perioada 1967-1977, W. Kroll numărase 437 de titluri, după cum menționează Rolf Klopfer în celebrul studiu intitulat *Bildung und Ausbildung in der Romania* (1979)¹.

Oarecum în chip similar cu Holub, în rândurile de față vom reliefa contribuțiile unui alt reprezentant important (poate ultimul, întrucât hermeneutica practică în anii '80 nu mai deține rolul principal la Universitatea din Konstanz): Karlheinz Stierle. Nu susținem cu orice preț ideea unei receptări exacerbate de dorința de afirmare a unei unicități nemaîntâlnite a tezelor elaborate de reputatul romanist german, dar considerăm ca este mai productivă o abordare nuanțată și o

¹ „This paper owes a great deal to the stimulating criticism of H. Finter and W.B. Berg. The literature on «receptions aesthetics» has increased enormously since the end of the sixties. W. Kroll (1977) quotes 437 titles in his *selective* [subl.n.] bibliography (1967–1977)” (Klopfer, Shaw 1982: 47). Textul a apărut inițial sub titlul *Bildung und Ausbildung in der Romania*, in (Klopfer 1979). De asemenea, Robert C. Holub, în studiul amintit mai sus, subliniază că, la numai 10 ani de la articolul programatic al lui Jauß, Gunter Grimm putea invoca 400 de titluri într-o secțiune specială a bibliografiei referitoare la „Teoria receptării: Comunicarea literară – Istoria receptării și a efectului” (Grimm 1977).

reliefare cât se poate de onestă și fidelă a poziției acestuia în raport cu funcțiile și receptarea textului literar (nu ar trebui trecut peste faptul că revizuirile lui Wolfgang Iser i se datorează lui Stierle).

Este știut că Iser a fost receptat, întâi de toate, în contextul fenomenologiei (modelul Ingarden și abordarea fenomenologică), apoi al *reader-oriented criticism*-ului, și, în final, al teoriei narative, într-o serie care i-ar mai îngloba pe Ingarden, apoi Barthes, Holland, Bleich, Merleau-Ponty și Fish. Este adevărat, *Die Appelstruktur der Texte* poate fi văzut ca o analiză a modului în care textele se construiesc pe parcursul lecturii.

Potrivit lui Holub, este neîndoios faptul că teoria receptării s-a născut și dezvoltat ca rezultat al metodelor existente în anii '60 și în strânsă legătură cu schimbările sociale și politice din Germania și din Occident. Criza din sfera academică a căpătat manifestări diverse: reexaminarea canonului literar, insistența asupra instituirii unor *curricula* universitare mai relevante și încercările de reformă a programelor academice au fost cele mai notabile semne ale intensei reevaluări. Totuși, se pare că Holub acordă puțină atenție, deși nu ignoră deloc acest aspect, raporturilor dialectice cu Școala de la Frankfurt (P. Johnson 1987: 55–70)².

Documentele programatice ale acestei noi orientări sunt: eseul lui Jauß (care, de fapt, este versiunea extinsă a conferinței inaugurale de la Universitatea Konstanz și publicată în 1967: *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*), articolul lui Weinrich din 1967, care chema la fondarea unei istorii literare a cititorului, și conferința lui Iser din 1970: *Die Appelstruktur der Texte*.

În ce privește poziția originală a lui Iser, trebuie spus că pe acesta îl diferențiază de Jauß și de ceilalți teoreticieni ai receptării rolul echivoc pe care îl joacă istoria și societatea în opera sa. În analiza lui Jauß nu se poate trece peste funcția istorică; la Iser aceste probleme pot fi marginalizate sau chiar evitate. Încă se mai poate spune că în locul unei exegeze textuale, teoreticienii care scriu despre estetica receptării plasează frecvent în prim-plan funcția socială sau istorică a literaturii. „Orizontul de așteptare” popularizat de Jauß, de exemplu, nu poate fi „reconstruit” sau „obiectivat” fără recurs la valori sociale sau politice.

Rudolf Kuenzli reliefează foarte corect distanțarea lui Iser de Școala de la Konstanz, în special față de Jauß. Pornind de la distincția iseriană între *Wirkungstheorie* și *Rezeptionstheorie* (și separarea clară a semnificației de înțelegere), Kuenzli vorbește despre un Iser mai ușor de acceptat de *mainstream*-ul american (Kuenzli 1980). Istoria joacă un rol ambivalent în teoria lui Iser: interferează atât cât să supere exegeții literari, dar nu este suficient de integrată ca să satisfacă teoreticienii cu *background* istoric. În cadrul lecturii se pot identifica laolaltă hermeneutica, teoria narațiunii și analiza convențională mascată sub numele de *reader-response criticism*, sau, în termenii consacrați ai traducerilor în limba română, estetica receptării.

² Marxismul și structuralismul nu puteau fi valorificate de noua paradigmă propusă de Jauß. Aplicând modelul revoluțiilor științifice al lui Thomas Kuhn, Jauß susținea că vechiul program formalist-estic este epuizat; în schema lui Jauß, marxismul aparținea modelului pozitivist-istoricist de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în timp ce structuralismul încă nu reprezenta o forță suficient de unitară ca să poată fi considerată „paradigmatică”. Similară era, la acea dată, și critica adusă de Jonathan Culler (1979: 75-85).

Potrivit unui alt teoretician american, John Paul Riquelme, Iser nu reușește să se elibereze de influența lui Wayne Booth (Riquelme 1980: 81). De fapt, Riquelme, în analiza posibilelor direcții ale criticii de tip *reader-response*, insistă asupra hegemoniei textualismului. Și, laudând contribuția lui Iser, distinge foarte tranșant, pe de o parte, între atenția acordată de acesta *stilului*, apoi, în mod special, implicațiilor conceptuale, apoi impactului *afectiv* al formei, și stilistica afectivă a lui Stanley Fish, pe de altă parte. În timp ce Iser este forțat să-și asume misiunea incomodă a atribuirii de semnificație unui teritoriu prelingvistic situat undeva (spațial? temporal? – întrebările îi aparțin lui Riquelme) între text și cititor, Fish se poziționează ferm și eficient, prin subminarea obiectivității textului, în afara obiecțiilor critice și metacritice. Actul prin care el face ca textul să „dispară” din teorie este însoțit de o atenție meticolos acordată în cadrul interpretării concrete. S-ar putea afirma că Iser pierde pe două planuri această dispută, după aprecierea lui Holub: la el, practica lecturii implică mai puțină analiză textuală și stilistică, iar uneori include dimensiuni istorice și sociologice; de aceea, teoria sa este mai puțin interesantă și revoluționară pentru mediul academic american. După Holub, teoria receptării prezintă prea multe puncte slabe și ridică numeroase probleme, nesoluționate încă, pentru a putea fi asimilată în întregime.

Concluziile lui Holub conțin sugestii productive și pentru noi. În America, teoreticienii au devenit tot mai conștienți de necesitatea unei continuități în locul revoluționării școlilor critice, apoi au recunoscut rolul central – atât politic, cât și critic – pe care îl joacă valorizarea textului și că este necesar un efort pentru a scăpa de constrângerile textualismului; chiar dacă în această direcție se pot identifica elemente ale metafizicii kierkegaardiene, un recurs ilicit la spiritul hegelian sau, cel mai periculos dintre toate după Holub, la practici marxiste – care, totuși, s-au putut dezvolta în alte spații culturale și academice în ultima parte a secolului al XX-lea. Dar dacă teoria receptării poate susține acest efort de abordare a actului lecturii și a specificității literare, atunci aceasta ar trebui asumată într-o mai mare măsură.

1. Textul ficțional. Între *Relevanzfigur* și *Negation*

Wolfgang Iser a manifestat interes pentru analiza retoricii textului, în termenii „golorilor”, pe de o parte, și a „indeterminărilor” (sau „negațiilor”), pe de altă parte, formulând ipoteze privitoare la felul în care un cititor ideal (sau un interpret) este influențat de lectura sau interpretarea mai multor strategii auctoriale sau textuale. Sensul textelor ficționale se dobândește prin intermediul procesului în care se reunește „întrebarea textului cu posibilul său răspuns” – în cadrul negativității, amplu teoretizată de Iser, ca trăsătură fundamentală a textului literar: neformulatul ca dublă „realizare” a textului formulat³.

³ „Golurile și negațiile marchează anume omisiuni, respectiv teme rămase virtuale, pe axa sintagmatică și pe cea paradigmatică a textului. [...] Golurile și negațiile au ca efect deci o densificare (*Verdichtung*) aparte a textelor ficționale, întrucât ele raportează prin omisiune și anihilare aproape toate formulările textului la un orizont neformulat. De aici rezultă că textul formulat este dublat de neformulat. Desemnăm această dublare ca negativitate a textelor ficționale. [...] spre deosebire de negație, ea nu neagă formulările textului, respectiv nu se epuizează aici. Mai degrabă, negativitatea în calitate de ne-spuse este fundamentul constituirii celor spuse, fundament care iese la iveală prin goluri și negații în măsura în care prin acestea cele spuse sunt în permanență modalizate” (Iser 2006: 453–454).

Teoreticienii care au studiat estetica receptării au observat că a căuta și descoperi indeterminările (negațiile) într-un text, a elucida modul în care relaționează și dacă acestea conțin niște răspunsuri sau nu, reprezintă niște activități care pot fi diferențiate cu greu de încercările criticilor tradiționali care cercetează subiecte ca paradoxul sau ironia.

Critica demersului lui Iser pornește de la premisa că a umple „golurile” implică ceva mai mult decât interpretare de text. Proiectul lui Iser rămâne în cea mai mare parte între limitele criticii textualiste (*textual criticism*) și este vizibil că accentul pus pe text și cititor (interpret) s-a erodat între timp ca și „analiza istoricistă” la care a aderat Iser la începutul anilor '70 (R. Holub).

La Karlheinz Stierle, caracteristica textului ficțional o reprezintă compoziția non-referențială. Așa cum susține în *Fiktion, Negation und Wirklichkeit* și în *Der Gebrauch der Negation in fiktionalen Texten*, devierile în raport cu (sau referințele la) realitate nu trebuie și nu pot fi corectate, ci numai interpretate⁴. Ficțiunea înseamnă, potrivit lui Stierle, diferență (și nu congruență) raportată la o anumită stare a lucrurilor. Evident, cititorul joacă un rol care nu este relaționat cu contextul vieții sale personale – a contingentului. Același lucru este valabil și pentru autor. Esențială pentru Stierle este înțelegerea literaturii ca mod particular de organizare a schemelor experienței.

De o importanță deosebită este ideea că recepția cvasi-pragmatică presupune depășirea, transcenderea limitelor textului ficțional prin iluzia creată de cititor însuși. Recepția cvasi-pragmatică tinde să dizolve contururile distinctive ale textului într-un *continuum* de iluzii. Recepția cvasi-pragmatică este ilustrată, în concepția lui Stierle, de figura lui Don Quijote – întruchiparea cititorului care transformă ficțiunea într-o iluzie atât de puternică încât înlocuiește realitatea în cele din urmă. Ca figură a primului antiroman modern, susține Stierle, Don Quijote reprezintă paradigma clasică a cititorului copleșit de puterea iluzorie a textului, și pentru care stereotipiile lecturii sale se transformă în stereotipii ale propriilor sale acțiuni verbale și practice, pentru că și-a pierdut conștiința în fața unui text ca acesta (nu conștientizează ce fel de text are în față / nu discernce ce fel de text este). Faptul că „lectura mistificatoare” transformă textul în realitate este rezultatul ironic al lecturii care s-a prelat puterilor centrifuge ale receptării.

Opoziția dintre texte pragmatice și cele ficționale reprezintă o moștenire a teoriilor timpurii ale Școlii de la Praga – numeroase studii asupra acestei opoziții au semnat Groeben, Schmidt, Iser, Jauß, Gumbrecht și, desigur, Stierle.

Lectura competentă a ficțiunii trebuie să treacă de la receptarea cvasi-pragmatică la forme mai înalte de receptare, care să pună în adevăratele sale drepturi statutul specific al ficțiunii. O lectură competentă a literaturii necesită o versatilitate care să poată fi analizată. Prin izolarea și sublinierea unui aspect particular al operei, receptarea poate constitui un nou sistem de perspective.

Conform lui Stierle, a ne orienta în interiorul unui text înseamnă a fi capabili să situăm materialul pe care îl întâlnim în actul lecturii în relație cu conceptele care organizează textul dat. Și numai o lectură a textului în raport cu conceptele organizatoare ne permite să translatăm structura literară a textului într-una

⁴ În studiul de față am utilizat (Stierle 1975).

multistratificată și să vedem textul literar ca pe un *continuum* și o ierarhie de disponeri ale experienței.

Noua dimensiune a receptării ce caracterizează lectura adecvată a literaturii se bazează, după Stierle, pe o pendulare între „temă” și „orizont”. În decodarea textului ficțional – în cadrul unei mișcări cunoscute (în terminologia lui Stierle) drept „ciclu hermeneutic” – *signifié* poate să devină orizont pentru *signifiant* și pentru procesul constitutiv între primul *signifiant* al semnului concret și ultimul *signifié* al iluziei referențiale (Stierle 1980: 92). Inversarea temei și orizontului poate disloca structura ficțională a textului în două moduri:

a) pe de o parte, printr-o inversare „verticală” care concentrează atenția asupra straturilor verbale și a nivelurilor de articulare, oferindu-le o autonomie estetică relativă dincolo de o funcție estetică reală;

b) pe de altă parte, printr-o inversare „orizontală” între sferele semnificării.

Întrucât principiul de bază al ficțiunii este posibilitatea de inversare a temei și orizontului, toate nivelurile structurii ficționale nu vor fi mijloacele, ci chiar momentele ficțiunii. Totuși, decisive, în cea mai mare măsură, pentru construcțiile ficționale sunt nivelurile de semnificare (Stierle 1980: 93).

Stierle arată că manifestarea particularului în literatură (Kant arăta că în textul literar puterea de judecată este cea care ne permite să înțelegem particularul ca manifestare a universalului și aceasta este permanent antrenată pe parcursul lecturii) înseamnă, de fapt, o inversare conceptuală: a) conceptul proeminent orientează viziunea noastră despre particular, b) particularul pune aceste concepte într-o anumită lumină, poziționate împotriva experienței noastre de lectură.

Textul se interpretează pe sine însuși prin verbalizarea structurii sale ierarhice și prin faptul că furnizează cititorului un mod de lectură. Dimensiunea cognitivă a textului se bazează pe diferite straturi ale semnificației, iar structura conceptuală este organizată ca o ierarhie conceptuală a semnificațiilor. Această organizare conceptuală poate fi intuită de cititor în timpul desfășurării lineare a textului, în timp ce *structura lineară* [subl.n.] poate determina interpretarea și focalizarea *structurii conceptuale* – aceasta din urmă dislocă orientarea conceptuală a textului literar. Stierle împrumută ideea de ‘ierarhie a semnificațiilor’ de la Roman Ingarden (*Das literarische Kunstwerke*, 1965).

În cazul textelor ficționale, condițiile situației comunicative trebuie deduse din textul însuși. Cititorul răspunde la stimulii textului cu stereotipii acumulate prin experiența proprie. Astfel, cititorul transformă improbabilitatea ficțiunii narative într-o iluzie produsă de el însuși. De asemenea, cititorul trebuie să conștientizeze că ceea ce distinge fundamental ficțiunea de experiența vieții reale este faptul că în viață „tema” este percepută în sensul contrar unui orizont de contingente exterioare cu care trebuie confruntată și soluționată, în timp ce în lumea ficțională, la care cititorul contribuie prin participarea la o situație ficțională, relația între temă și orizont este predeterminată de structura textuală relevantă. În ficțiune, chiar și contingenta contribuie la schema generală, iar cititorul trebuie să înțeleagă că textele ficționale au o bază teoretică (Stierle 1980: 97–98). Numărul și tipul relațiilor care pot fi găsite într-un text ficțional este restrâns. Ele constituie subiectul granițelor distincte ale ficțiunii și a matricii sale structurale. Pentru Iser fundamentală era

premia realizată de structura de temă și orizont, aceasta făcând posibilă relaționarea perspectivelor divergente de reprezentare.

Deplasarea pe axa determinare – indeterminare generează însăși forma textului și constituie schema sa predominantă, numită de Stierle *Relevanzfigur*, care, la rândul ei, predetermină procesul de receptare și, mai exact, rolul cititorului implicat (Stierle 1980: 98).

Afirmația mai sus amintită conform căreia textul își prescrie propria schemă predominantă are drept consecință faptul că părțile ambigue sau nedeterminate ale textului nu mai pot fi pretexte ale creativității cititorului. Acestea trebuie luate în considerare sub aspectul funcțiilor lor înțelese ca modificări ale schemei generale.

Cititorul trebuie să-și asume aceste modificări pe măsură ce urmărește relațiile textuale existente între determinare și indeterminare. Acesta este punctul în care poziția lui Stierle diferă de cea a lui Iser. Abordarea fenomenologică a lui Iser se concentrează asupra actului receptării ca atare, adăugând o nouă dimensiune esteticii receptării. Diferit la Stierle este conceptul de text, care se constituie el însuși ca matrice structurală la care toate structurile secundare trebuie să se raporteze. Pe de altă parte, Iser consideră că stabilirea semnificației este o realizare originală a cititorului. Pentru Iser, experiența estetică literară constă în procesul de creare și distrugere a iluziilor, și, în același timp, de formare și dizolvare a „figurilor” semnificației. Astfel, începând din momentul indeterminării sau ambiguității, cititorul experimentează simultan propria receptare productivă și, de asemenea, „realitatea textuală” care niciodată nu coincide cu o semnificație dată, dar evoluează în cadrul unui sistem de perspective în continuă evoluție. Stierle afirmă că teoria lui Iser este o teorie a variabilelor receptării bazată pe constante numai în privința textului, și că o teorie care ia în considerare numai factorii variabili ai receptării nu poate depăși zona simplei afirmații că receptarea este de fiecare dată un rezultat al unui complex de variabile (Stierle 1980: 100). (Paradigma preferată de Iser o reprezintă romanele lui Joyce, unde acele constante ale receptării, care au stat la baza textelor literare tradiționale, sunt eliminate). Izolarea eroului din romanul lui Joyce corespunde poziției naratorului și cititorului. Stierle se dovedește foarte tranșant: chiar și în cazul unei teorii a variabilelor receptării adecvată clarificării condițiilor ce fac posibilă experiența estetică, această teorie pare insuficientă atât timp cât se are în vedere numai ficțiunea tradițională.

Teoria lui Iser ar camufla ceea ce pentru Stierle reprezintă trăsătura distinctivă a ficțiunii: *abilitatea de a articula un sistem de perspective care furnizează o experiență radical diferită de experiența vieții cotidiene*. În timp ce în viața reală „tema” poate fi atinsă numai prin abstractizarea permanentă a unei noi forme dintr-un context care servește ca fundal pentru ceea ce înseamnă focalizare a interesului, cititorul de literatură experimentează o relație prestabilită între temă și orizont, elaborată / fixată de text însuși. Această relație constituie exact „subiectul” sau „tema” operei (Stierle 1980: 100). La Iser toate pozițiile textului sunt cuprinse în structura de temă și orizont, intrând în interacțiune. Schimbările de perspectivă dintre temă și orizont reprezintă fenomene „pendulare” (Iser 2006: 231).

Ceea ce numște Stierle *Relevanzfigur*, adică „schema predominantă”, este manifestarea unei dinamici tematice de-a lungul unei desfășurări graduale a unui anumit număr de contexte succesive, cum ar fi cazul dinamicii extensive a

romanului sau al dinamicii intensive a poeziei, unde se realizează prin coexistența contextelor simultane. Prin articularea unei scheme predominante, textul ficțional ne oferă o experiență care nu trebuie să fie derivată din realitatea extratextuală, ci una care este conținută în „realitatea” estetică. Stierle subliniază că viziunile schematizate ale textelor nu corespund celor din viața cotidiană: ele trebuie să fie antrenate în text, unde au funcții textuale specifice.

Putem înțelege schema predominantă a unui text ficțional numai acordând atenție deosebită structurilor textuale, fără a ignora natura sa autoreferențială. În actul lecturii, cititorul trebuie să ia în considerare caracterul pseudoreferențial al conținutului ei și să relaționeze conținutul cu conceptele care se manifestă. În acest mod forma ajunge să joace un rol dominant în textele ficționale, de vreme ce determină structura lor și tipul de răspuns pe care îl induc. Aspectul formal al operei de ficțiune nu poate fi redus nici la estetica formei, urmând doctrina artei pentru artă, nici la ideea unei ordini structurale strict imanente. Caracterul formei literare este determinat de funcția sa particulară de organizare a conceptelor ca scheme potențiale pentru organizarea experiențelor.

Reprezentarea ficțională (și în acest punct Stierle este în acord cu Iser) nu echivalează cu reprezentarea lumii, ci cu reprezentarea posibilelor forme de organizare a experienței. Semnificatul textului literar este semnificatul formei sale. Nici una dintre posibilități nu exclude relația mimetică a semnificatului cu realitatea (Iser 2006: 103). Stierle analizează poezia lui Mallarmé, care a imaginat deliberat poezia ca ficțiune, conformându-se unui extrem de dezvoltat concept al ficționalității, valid până astăzi – ficțiunea și reflexia sunt inseparabil relaționate. Stierle observă că în poemele lui Mallarmé întâlnim o tehnică sintactică a suspansului combinată cu o ambiguitate semantică – ce întârzie tranziția dinspre semnificat spre semnificat și atrage atenția asupra limbajului însuși ca instrument poetic. După teoreticianul german, poemele lui Mallarmé sunt paradigme ale inversării relației între temă și orizont: tema, care apare opusă orizontului de semnificare, este concretețea actului verbal ca atare (Iser 2006: 104).

De asemenea, Stierle definește textul ficțional prin recurs la asumarea declarativă a unui model comunicativ de către acesta⁵. Ficționalul este posibil numai acolo unde acest model comunicativ (și implicit mesajul) este formal asumat. Textele lipsite de acest model nu intră în aria ficționalului. Cei doi poli ai textului ficțional sunt: *Schema* (modelul) și *Besetzung* (conținutul).

Granița ficționalului este trasată de dominanța modelului asupra posibilităților declarate de textele astfel structurate⁶. Acesta este modul în care, în planul comunicării, diferențiază Stierle textele pragmatice de cele ficționale, distincție analizată din perspectiva implicării cititorului. La Iser se putea vorbi despre o

⁵ „Fiktionale Texte sind Texte, die im weitesten Sinne an das kommunikative Schema der Aussage gebunden sind” (Stierle 1975: 98). (Textul a fost redactat în 1972 și a apărut inițial în *Positionen der Negativität*, vol. VI, al seriei *Poetik und Hermeneutik*, München, 1975.)

⁶ „Die Grenze der Fiktion ist hier bezeichnet durch die Dominanz des Aussageschemas über die Möglichkeiten aussagedifferenter Strukturierungen. Dominieren diese, so entstehene poetische Setzungen, die sich selbst bezeichnen, ohne auf ein poetisches Korrelat zu verweisen (konkrete Dichtung). Diese Abgrenzung erlaubt es, die Differenz der Kommunikationssituation pragmatischer und fiktionaler Texte genauer zu erfassen” (Stierle 1975: 99).

echivalare a operei literare cu comunicarea, o comunicare ce asumă existența unei asimetrii între autor și cititor, la nivel temporal, contextual, lingvistic: *comunicarea- eveniment*. Această comunicare este dublu articulată: pe de o parte mesajul său fiind structurat, conducând spre o semnificație, iar pe de altă parte comunicarea este constrânsă de o exigență care are funcția de a obtura reificarea semnificației în text sau în actul lecturii.

Preluând afirmațiile lui Stierle, putem spune că avem de-a face cu o situație de comunicare literară certă atunci când nici o circumstanță nu poate fi asociată cu o stare de lucruri sau secvență reală. Starea de lucruri nu apare ca autonomă, textele ficționale posedând o schemă conform căreia circumstanțele ficționale au corespondent⁷.

Dacă într-un model simplu al comunicării relația dintre emițător și receptor este presupusă, în cadrul comunicării literare modelul este asamblat prin dublarea „emițătorului”, care la rândul său joacă rolul unui alt „emițător” (autorul unui roman joacă rolul unui povestitor al romanului, iar „receptorul” joacă rolul unui alt „receptor”, cititorul unui roman joacă rolul unui cititor și așa mai departe) (Stierle 1975: 102)⁸.

Caracterul abstract al rolurilor de „emițător” și „receptor” corespunde caracterului abstract al modelului de comunicare care conferă o formă specială identificării. Autorul se identifică el însuși cu povestitorul, la fel și cititorii cu rolul cititorului, dar nu direct, ci numai în condițiile unui text dat⁹.

2. Interpretarea. Povara responsabilității

Dialogând la distanță cu „convenționaliștii” care repetă la nesfârșit că demersurile celor dedicați esteticii receptării nu mai sunt de actualitate și că au fost invalidate, Stierle intervine, într-un text relativ mai recent, pentru a sublinia importanța responsabilității cititorului (care o dublează pe cea a autorului). Analiza pornește de la propunerile binecunoscute ale lui Sartre cu privire la responsabilitatea autorului. Oarecum firesc, cealaltă sursă este Kant.

Responsabilitățile pe care și le asumă autorul și cititorul sunt motivate exact de natura limbajului care trebuie să fie încorporat în actul de vorbire. Potrivit lui Sartre, vorbirea înseamnă acțiune (‘a vorbi’ înseamnă ‘a acționa’). Dacă vorbirea

⁷ „Das Schema, die Sachlage, erscheint nicht als autonom, sondern in der Weise, als ob es einem Sachverhalt zugeordnet wäre. [...] Im Falle der fiktionalen Texte ist die Totalität lediglich supponiert, sie ist impliziert als eine leere Klasse von Sachverhalten. D.h., dem Schema als Sachlage entspricht hier ein Schema als Sachverhalt. Der Sachverhalt selbst also hat hier schematischen, d.h. konzeptuellen Charakter” (Stierle 1975: 101).

⁸ Putem vorbi despre o continuitate a modelelor propuse succesiv de Jauß, apoi Iser și Stierle, bazate pe jocul de roluri ca trăsătură a interacțiunii comunicative a textelor literare. Cu privire la cititorul implicat, Stierle trimite la W. Kayser, *Wer erzählt den Roman*, in *Die Vortragreise. Studien zur Literatur*, Bern, 1958, W. Booth, *The Rethoric of Fiction*, T. Todorov, *Les categories du recit litteraire*, in „Communication”, 8, 1966, p. 125–151, și, desigur, W. Iser, *Der implizierte Leser*, München, 1972.

⁹ „[...] das Kommunikationsmodell der Fiktion bestimmt sich durch eine Potenzierung, die zugleich als Abstrahierung bezeichnet werden kann. Der Abstraktheit der Rollen von «Sender» und «Empfänger» entspricht die Abstraktheit des Kommunikationsmodells ergibt sich eine besondere Form der Identifikation. Der Autor identifiziert sich mit seinem Erzähler, ebenso wie der Leser mit seiner Leserrolle, nicht unmittelbar, sondern nur in Hinblick auf den gegebenen Text und unter seinen Bedingungen” (Stierle 1975: 103).

înseamnă acțiune, atunci necesită același tip de responsabilitate morală ca și actele intenționale ale căror posibile consecințe trebuie examinate mai departe.

Comentându-l pe Sartre, Stierle arată că autorul este cel care trebuie să dea o formă imaginară cititorului; la rândul său, cititorul este cel care trebuie să confere o voce imaginară, o prezență imaginară, într-o situație imaginară, „literelor tăcute”. Dar concepția lui Sartre despre responsabilitate în literatură nu se termină aici: autorul și cititorul se află într-o situație de dependență mutuală. Cititorul nu poate fi cititor în lipsa autorului și a operei sale.

Contractul între actul scrierii și actul lecturii devine paradigma unui nou contract social, creând noi forme de responsabilitate (deși este profund influențat de Kant, Sartre nu mai separă tranșant domeniul estetic de domeniul moralei). Dacă Nietzsche intenționase să facă din morală o parte a esteticii sau să înlocuiască morală cu estetica, Sartre face opusul. Imperativul estetic cere colaborare din partea celui care creează într-o sferă a deschiderii radicale, și nu *posedă* ceea ce produce, și din partea receptorului, care aduce existenței estetice ceea ce fără el ar fi pe mereu incomplet.

Responsabilitatea cititorului este centrată pe opera literară. Acesta creează ascultând „vocea care se ridică din literele așternute” (Stierle) și răspunzând operei cu propriile sale registre ale experienței. Responsabilitatea sa privește forma finală a operei, în timp ce autorul lucrează în dimensiunea deschisă a răspunsurilor sale la probleme pe care textul încă neterminat i le ridică. Cartea se prezintă pe sine ca o sarcină ce urmează să fie dusă până la capăt, plasându-se pe terenul imperativului categoric.

Răspunsul cititorului este un act de responsabilitate. Relația cititorului cu literatura înseamnă angajare, contract, pact (Stierle 1994: 860). Stierle pune un diagnostic foarte corect: slăbiciunile poziției lui Sartre sunt vizibile tocmai în concepția despre responsabilitate: ce poate însemna responsabilitatea cititorului când știm că existența socială a unei opere literare este rezultatul mai multor lecturi, mai multor cititori care nu respectă prea tare imperativul responsabilității (Stierle 1994: 860).

După apariția teoriei deconstructiviste a lui Derrida – o teorie a limbajului iresponsabil opusă teoriei actului vorbirii și teoriei discursului ca și act – s-a constatat că deconstructivismul subminează diferența dintre gândirea poetică și filosofică, dar și diferența dintre textul literar și interpretare. Interpretarea nu este altceva decât un mod de a continua jocul deconstrucției pe care l-a inițiat textul.

Pactul interpretării este, de fapt, un contract al generozității între cititor și autor. Interpretarea înseamnă mediere între două lumi diferite: cea a operei de artă și cea a presupusului cititor (Stierle 1994: 863). Interpretarea implică un dublu contract și, din această cauză, o dublă responsabilitate. Interpretul, ca voce a textului care comunică cu cititorul și ca voce a cititorului insinuată în text, trebuie să fie responsabil în raport cu ambele planuri. Numai așa va putea să-și asume responsabilitatea interpretării sale. Aici Stierle vorbește despre inexistența unei pragmatice a semnăturii (a paternității textului, altfel spus) și de necesitatea unei a treia responsabilități pe care să și-o asume interpretul (Stierle 1994: 863). Dacă interpretarea este un contract, atunci acest contract are un temei instituțional. Interpretarea este întotdeauna parte a unui discurs interpretativ ce se află în curs de desfășurare și care adună laolaltă textele ce au devenit parte a unei identități sociale comune prezente în memoria culturală. Întrucât nici o interpretare nu poate fi vreodată epuizată, finalizată, trebuie să fie parte a unei instituții a interpretării care

să îi asigure continuitatea. Înseamnă că interpretul nu este responsabil numai pentru text, ci și pentru instituția interpretării în care se situează discursul. Interpretarea este o activitate profesională și instituțională care trebuie să mențină standardele de încredere, asigurând astfel condițiile necesare pentru așa-numitul pact de generozitate între cititor și operă, propus de Sartre.

Stierle se întreabă în ce măsură deconstrucția este o formă de interpretare sau o alternativă rezonabilă sau dacă nu cumva este o parte a pactului interpretativ. Dacă credibilitatea, validitatea limbajului este contestată, pusă la îndoială în mod radical din perspectiva deconstructivismului, se va ajunge în final la situația în care distincția dintre diferență și non-diferență nu mai stă în picioare. Acest lucru nu înseamnă însă că operația deconstructivistă este inutilă. Este o dimensiune a înțelegerii, nu o înțelegere alternativă. Este numai un moment dintr-un proces de „înțelegere a înțelegerii” aflat în derulare și care originează în critica romantică. Deconstrucția este un instrument metodologic de abordare a realității complexe a textului literar în concretețea sa și a contradicțiilor imanente. În mod sigur ne ajută să rezistăm în lupta cu formele simplificante și comune ale receptării. Deconstrucția este o modalitate de organizare a mobilității capacității noastre de înțelegere și de abordare a operei. Totuși, se pare că deconstrucția ca ideologie a criticii anti-ideologice trebuie demistificată, subliniază Stierle (Stierle 1994: 865). Realitatea textului nu este identică cu suprafața constituției sale textuale. Deconstrucția aparține în mod evident pactului interpretării, care se bazează pe pactul limbajului.

3. Lectura. Instituții hermenutice

Imaginea alternativelor propuse de Stierle ar fi incompletă dacă nu ne-am referi și la eforturile sale de a ilustra fenomenul lecturii și din perspectiva „instituțiilor hermenutice”. De aceea trebuie să ne aplecăm și asupra dorinței sale de a schița o posibilă tipologie istorică a înțelegerii (*Verstandnes*, Konstanz, 1989), pentru care este necesară o identificare, o găsim a locațiilor, a instituțiilor și a formațiilor discursive. O astfel de abordare a problemei înțelegerii aruncă o nouă lumină asupra cititorului, asupra căruia estetica receptării a atras atenția în mod special. Este unanim asumat faptul că estetica receptării se referă cu precădere la cititorul din epoca tiparului și mai ales de cititorul de literatură, ce pare să fi devenit paradigmă a lecturii în general (Stierle 1991: 115).

Cititorul imaginat de estetica receptării este un „recipient ideal” căruia nici textul, nici limbajul textului nu pare să-i pună vreo dificultate și care pare să aibă acces imediat la semnificația (inerentă) a textului. Multă vreme, teoria receptării nu a acordat atenție prea mare tipului de abordare a textului literar pe care îl analizează Stierle: *studiu* (romanii și medievalii îl numeau *studium*). Studiul permite un mod de lectură ce asumă că textul ridică probleme și că, în consecință, este înclinat să întrerupă deplasarea imaginărilor a textului în orice moment. Studiul încetinește lectura, iar cititorul care studiază este angajat pe piste eterogene / variate / multiple / diversificate în încercarea de a descifra semnificațiile unui text apelând la lecturi repetate pentru a putea cuprinde toate aspectele lui (ale textului) în contextul unui singur act de comprehensiune. Instituționalizarea studiului, stilul înțelegerii și formația discursivă sunt inextricabil legate una de cealaltă. Încercând o scurtă

istorie a *studium*-ului, Stierle pune întreaga perioadă cuprinsă de la comentariile din epoca alexandrină până la sfârșitul Renașterii sub semnul *studium*-ului, sau, mai exact, până la mutația survenită odată cu apariția și dezvoltarea cărții tipărite; în toată această perioadă, comentariul a reprezentat principala formă de lectură instituționalizată (Stierle 1991: 116). În cadrul acestui proces, comentatorul este un cititor care îi învață pe alții cum să-și apropie textul, scopul lui fiind acela de a deschide căi spre o mai profundă înțelegere a unui astfel de text – care echivalează cu o concentrare exemplară de semnificații. Ideea unei lecturi ideale pe care o are în vedere fiecare comentariu este funcțională în privința instituțiilor unde se desfășoară lectura și comentariul. Acesta din urmă este o punte permanentă între cititor și textul pe care îl abordează. De asemenea, comentatorul este un interpret care trăiește în două lumi, cea a textului și cea a cititorului, și organizează schimbul dintre ele.

Opera literară, gândită ca succesiune (de scrieri și lecturi) și acumulare, nu este niciodată în întregime determinată exact în momentul când este produsă; dar este originea unei progresii textuale care își clădește potențialul semantic strat cu strat (Stierle 1991: 116). Fiecare text deschide/dezvăluie un spațiu al memoriei textuale la care se referă și împotriva căruia se declară. Suma acelor texte cărora li se împotrivesc *textul* în relație intertextuală ar putea fi numită *pretextul* său, termen propus de teoria intertextualității. A face un text lizibil înseamnă în primul rând a-i reconstrui pretextul. Comentariul este scena intertextualității explicite, implicând o teorie a intertextualității fără a fi elaborată, totuși. Mărturia cea mai importantă a longevității textului poate fi considerată succesiunea de texte ulterioare care constituie rețeaua tot mai complexă a *posttextului* său. Este în același timp o reconstrucție a pretextului său și un rezumat, o continuare a posttextului. Finalul comentariului, totuși, nu este nici o reconstrucție a pretextului nici actualizare a posttextului, ci funcționare ca și context (a textului). Comentariul este un posttext care vrea să fie context și, de asemenea, o reprezentare simbolică a pretextului (Stierle 1991: 119). Simbioza dintre text și comentariu determină formația discursivă a comentariului. Discursul organizat de comentariu este un discurs decentrat; pentru că axa de interes a cititorului este centrată de text însuși, axa de interes stabilită de comentariu ca text secundar nu poate avea decât un spectru redus (Stierle 1991: 120).

Comentariul fiind o formă elementară a aceluia tip de receptare denumit de termenul latinesc *studium*, se mai poate spune că receptarea sub această formă este o activitate extrem de reflexivă și discontinuă. Comentariul cunoaște o formă definitivă în instituțiile care-l pun în circulație în timpul Evului Mediu. Intelectualii fac din limba latină un instrument al circulației instituționale a lecturii și scrisului. Latina este acum limba exclusivă a studiului (*studium*). Conformându-se formației discursive a școlilor, universităților, *studium* constă în *lectura* și *commentarius* suplimentare, pe de o parte, și în dezbateri științifice sau *quaestio* ('dezbateri'). Fixarea instituțională a comentariului ca *lectura*, și fixarea sa în spectrul disciplinelor academice ale cunoașterii – teologie, filosofie, drept, medicină – formează structura elementară care, de asemenea, modelează comentariile

postmedievale (Stierle 1991: 122)¹⁰. În noul context instituțional al studiilor filologice universitare, termenul *commento* își recapătă gradual funcția sa originală. (Stierle mai arată că istoria comentariului, a *studium*-ului este marcată și de comentariile despre opera poetică a lui Petrarca – Lodovico Castelvetro, *Rime del petrarca breuevamente sposte*, 1581 – și Michel de Montaigne, cel care conferă instituției comentariului o critică radicală prin *Eseurile* sale).

Procesul de înțelegere reprezentat de *studium*, care a condus la o creștere a numărului de configurații complexe ale înțelegerii, nu ar fi existat fără forma inițială pe care „lectura cu conștiința de sine” a descoperit-o.

*

Vom încheia prin a spune că textele teoretice derivate din această abordare a literaturii sunt exemplare din punct de vedere al minuțiozității și analizei detaliilor prezente în actul lecturii; mai mult, au demonstrat rolul deosebit de important al cititorului în construirea semnificației. Și aceasta chiar dacă, așa cum afirmă Martin McQuillan, teoria receptării (pusă astăzi sub semnul întrebării în privința continuității și a validității) nu mai reprezintă o forță teoretică la fel de importantă ca în anii '70-'80 (McQuillan 1999: 148). De asemenea, textele programatice reprezintă „momente pivotale” pentru teoria literaturii și istoria ideilor literare, arătând locul pe care trebuie să-l ocupe problematica cititorului în teoria literară. Ele sunt dovada că nu orice categorie teoretică cristalizează automat o poziție critică unificată conceptual, așa cum am dorit să arătăm că stau lucrurile și în cazul Școlii de la Konstanz și al ultimului ei reprezentant de seamă, Karlheinz Stierle.

Bibliografie

- Cornis-Pope 1992: Marcel Cornis-Pope, *Hermeneutic desire and critical writing: narrative interpretation in the wake of post-structuralism*, London, Macmillan, 1992.
- Culler 1979: Jonathan Culler, *Structuralism and Grammatology*, in „Boundary”, 2/ 8, p. 75-85.
- Grimm 1977: Gunter Grimm, *Rezeptionsgeschichte: Grundlegung einer Theorie*, München, Fink.
- Hohendahl, Silberman 1977: Peter Uwe Hohendahl, Marc Silberman, *Introduction to Reception Aesthetics*, in „New German Critique”, no. 10 (Winter), p. 29-63.
- Holub 1982: Robert C. Holub, *Trends in Literary Theory: The American Reception of Reception Theory*, in „The German Quarterly”, vol. 55, no. 1, p. 80-96.
- Iser 2006: Wolfgang Iser, *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*, traducere, note și prefață de Romanița Constantinescu, Pitești, Paralela 45.
- Johnson 1987: Paulina Johnson, *An Aesthetics of Negativity/ An Aesthetics of Reception: Jauf's Dispute with Adorno*, in „New German Critique”, no. 42 (Autumn), p. 55-70.
- Johnson 1988: Nan Johnson, *Reader-Response and the Pathos Principle*, in „Rhetoric Review”, vol. 6, no. 2 (Spring), p. 152-166.
- Kloepfer, Shaw 1979: Rolf Kloepfer, Philip Shaw, *Trends in West German Literary Semiotics: Preliminary Sketch*, in „Poetics Today”, vol. 1, no. 1/2, Special Issue: *Literature, Interpretation, Communication* (Autumn), p. 377-396.

¹⁰ Sursele lui Stierle sunt Paul Oskar Kristeller, *Humanismus und Renaissance. Philosophie, Bildung und Kunst*, München, Eckhard Kesler, 1976 și *Schulen und Studium im sozialen Wandel des Hohen und Späten Mittelalters*, Sigmaringen, Johannes Fried, 1986.

- Kloepfer, Shaw 1982: Rolf Kloepfer, Philip Shaw, *Escape into Reception: The Scientific and Hermeneutic Schools of German in Literary Theory*, in „Poetics Today”, vol. 3, no. 2 (Spring), p. 47-75.
- Kloepfer 1979: Rolf Kloepfer (Hrsg.), *Literaturgeschichte und Texttheorie*, vol. 1, München, Fink.
- Kuenzli 1980: Rudolf Kuenzli, *The Intersubjective Structure of the Reading Process: A Communication-Oriented Theory of Literature*, in „Diacritics”, vol. 10, no. 2 (Summer), p. 47-56.
- McQuillan 1999: Martin McQuillan, *Introduction: There is no such thing as reader-response theory*, in Julian Wolfreys (ed.), *Literary theories. A Reader & Guide*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Peck 1987: Jeffrey M. Peck, *Berlin and Constance: Two Models of Reform and Their Hermeneutic and Pedagogical Relevance*, in „The German Quarterly”, vol. 60, no. 3 (Summer), p. 388-406.
- Riquelme 1980: John Paul Riquelme, *The Ambivalence of Reading*, in „Diacritics”, 10, p. 75-86.
- Stierle 1975: Karlheinz Stierle, *Der Gebrauch der Negation in Fiktionalen Texten*, in *Text als Handlung. Perspektiven einer systematischen Literaturwissenschaft*, München, Wilhelm Fink Verlag, p. 98-130.
- Stierle 1980: Karlheinz Stierle, *The Reading of Fictional Texts*, in (Suleiman Crosman 1980: 83-105).
- Stierle 1990: Karlheinz Stierle, *Dimensionen des Verstehens. Der Ort der Literaturwissenschaft*, Konstanz.
- Stierle 1991: Karlheinz Stierle, **Studium**: *Perspectives on Institutionalized Modes of Reading*, in „New Literary History”, p. 115-127.
- Stierle 1994: Karlheinz Stierle, *Interpretations of Responsibility and Responsibilities of Interpretation*, in „New Literary History”, vol. 25, no. 4, 25th Anniversary Issue, Part 2 (Autumn), p. 853-867.
- Suleiman, Crosman 1980: Susan Suleiman, Inge Crosman (eds.), *The reader in the Text. Essays on Audience and Interpretation*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Wilson 1981: W. Daniel Wilson, *Readers in Texts*, in *PMLA*, vol. 96, no. 5 (Oct., 1981), p. 848-863.
- Wolfreys 1999: Julian Wolfreys (ed.), *Literary theories. A Reader & Guide*, Edinburgh, Edinburgh University Press.

From „Relevanzfigur” and „Negation” to Admitted Deconstruction. The Model of Karlheinz Stierle

This study is based upon the observation that the references to *The Constance School* in the Romanian scholarly writings are very peculiar: they treat the Reception Aesthetics as an homogeneous entity. One of the major representatives of reception theory is Karlheinz Stierle, well-known for his prominent studies (*Der Gebrauch der negation in Fiktionalen Texten*, for example) included in *Text als Handlung. Perspektiven einer systematischen Literaturwissenschaft*, 1975. His case is illustrative for our approach: there are numerous distinctive, contradictory theses regarding the functions of the literary text, the process of reading, the process and the structure of the relationship between reader and text. The fictional text is a special form of interactive communication, being characterized by a strong structure called *Relevanzfigur*: the dominant figure of the text, a manifestation of thematic dynamics developed along the gradual movement of the successive inner contexts of the literary text. Through this *Relevanzfigur*, the literary text offers to the reader an experience, not a Mundane experience, but an Aesthetic experience. Along with an eloquent concept of

responsibility towards the interpretation of the literary text, the pattern derived from Karlheinz Stierle's theory has influenced several theories of reading, including Iser's second edition of *The Act of Reading*, showing nothing but a dialectical evolution of Hermeneutics proposed by The Constance School.

*Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași
România*